

ANTUAN MEYENİN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİ

XX əsrin əvvəllərində dilçilik elmində sosioloji cərəyanın banilərindən olan fransız dilçisi Antuan Meye Ferdinand de Sössürün bəzi fikirlərini dərinləşdirmiş və inkişaf etdirmişdir. A.Meye dilçilikdə “sosioloji məktəb” adlanan məktəbin ən görkəmli nümayəndəsi idi. F.de Sössürün elmi işini davam etdirən A.Meye qeyd edirdi ki, dildə baş verən hər hansı dəyişiklik ictimai quruluşda baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır: “Dil - bir tərəfdən fərdlərin mülkiyyəti, başqa bir tərəfdən, cəmiyyətin mülkiyyəti kimi qəbul edilir. Bunun sayəsində o, təkcə fizioloji və zehni deyil, hər şeydən əvvəl sosial reallıqdır” [4, s. 93]. A.Meye sözlərin mənasının dəyişdirilməsinin səbəblərinin ictimai quruluşun hadisələrində olduğunu müdafiə etdi, belə dəyişikliklərin davamlılığını qeyd etdi və belə dəyişikliklərin üç növünü ayırdı. Lakin dəyişmə prosesi ikitərəfli olduğundan insanlar söz ehtiyatını dəyişdirərək dilə də təsir edir.

Alim borclanma proseslərini, mövcud dialektləri ətraflı araşdırıb. A.Meye vurğulamışdı ki, insanlar daha yüksək sosial mövqe tutanların nitqini təqlid etməyə meyillidirlər. Beləliklə, sivilizasiyanın inkişafı ilə lüğətin tərkibindəki dəyişikliklər arasında əlaqə həyata keçirilir. A.Meyenin əsərlərindəki xarakterik terminlər bunlardır:

1. Dialekt;
2. Alınma sözlər;
3. Dildə dəyişikliklər;
4. Linqvistik coğrafiya;
5. Qohum dil;
6. Qarışıq dil;
7. Ümumi dil;
8. Dil qohumluğu;
9. Dil ailəsi [2, s. 35].

A.Meyenin adı, adətən, dilçilikdə fransız sosioloji məktəbi ilə bağlıdır. Sosioloji dilçilik bütövlükdə dili ilk növbədə insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi şərh edən, onların sosial vəziyyəti, məşğuliyyəti, təhsili və s. emosiyaları müəyyən etmək üçün bir yoldur. O, dilin sistemli təbiətinin və vahidlərinin simvolik mahiyyətinin tanınması ilə yanaşı, onun kommunikativ funksiyasını ön plana çıxarır. O, mahiyyətə sosial psixologiya, sosiologiya, fəlsəfə və struktur antropologiya sahəsində tədqiqatların nəticələrini nəzərə alır. Etnogenez probleminə, cəmiyyətin tarixi inkişafının sübutu kimi ərazi dialektlərinin, cəmiyyətin sinfi və peşə təbəqələşməsinin əksi kimi sosial dialektlərin öyrənilməsinə, dialektlərin milli dillə əlaqəsinə diqqət yetirilir. Dilçilikdə sosiologizm dialektologiyanın və dil coğrafiyasının inkişafına öz töhfəsini verdi. Bu istiqamətdə dillərin və dialektlərin tarixi, dil və mədəniyyətin əlaqəsi, linqvistik və sosial strukturlar üzərində tədqiqatlar aparılır. Etnogenezin müxtəlif mərhələlərində təfəkkürün inkişafı prosesində sosial və linqvistik strukturların korrelyasiyasını öyrənən struktur antropologiyanın eyni tarixi dövrdə formalaşması ilə əlaqələndirilir (*Lucien Levy-Bruhl, Bronislaw Kasper Malinovsky, Claude Levi-Strauss*).

Dilçiliyin sosioloji istiqamətinin irəli sürdüyü bir sıra müddəalar dil fəlsəfəsinin ideyaları ilə əlaqələndirilir (Lüdviq Vitgenşteyn, 1889-1951; Con L.Ostin, 1911-1960). Sosiologiyaya müraciət A.Şleyxerin naturalizminə, neoqrammaristlərin fərdi psixologizminə, K.Vosslerin idealist neofilologiyasının nümayəndələrinin estetikasına reaksiya idi. XIX-XX əsrin əvvəllərində Con Lok, Giambattista Viko, Deni Didro, Jan-Jak Russo, M.V.Lomonosov, V.fon Humboldt, H.Şteyntal, V.Vundtun ideyaları əsasında sosioloji istiqamət formalaşır. Sosioloji dilçilik üzrə fransız məktəbinə ümumi və müqayisəli tarixi Hind-Avropa dilçiliyi üzrə mütəxəssis Antuan Meye rəhbərlik edirdi. Nəşr olunan əsərlərin siyahısında 24 kitab və 540 məqaləsi olan Meye, demək olar ki, bütün qədim və yeni Hind-Avropa dilləri (latın, slavyan və german dilləri daxil olmaqla) üzrə tədqiqatların müəllifidir. A.Meye tarixi dilçilikdə müqayisəli tədqiqatın prinsip və metodları probleminin kapital inkişafına aiddir. O, müqayisəli tarixi araşdırmanı məqsəd deyil, metod kimi elan edərək, müqayisəli-tarixi metodun əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. O, protodilin yenidən qurulmasının mümkünlüyünə şübhə ilə yanaşaraq, Hind-Avropa dili kimi təsdiqlənmiş dillər arasında yazışmaların məcmusunu qurmaqla kifayətlənməyimizi təklif etdi. A.Meye nitq fəaliyyətinin müasir şərtləri ilə bağlı müşahidələrə üstünlük verərək, lazımi faktların bütün dəstinə çıxış imkanı verirdi. Onun dil coğrafiyası metodunu həyata keçirmək istəyi də bundan irəli gəlir. “Tarixi dilçilikdə müqayisəli metod” kitabında Antuan Meye yazır: “Müqayisə, dilin tarixini yaratmaq üçün dilçinin əlində olan yeganə alət bax budur. Müşahidəyə gələn şey dəyişmələrin özləri deyil, yalnız onların nəticələridir. Beləliklə, dilin inkişafını yalnız nəticələri tutuşdurmaqla izləmək olar. ... Bu tutuşdurmalar qəti və dəqiqdir. Onların hamısı belə bir müddəadan irəli gəlir ki, müxtəlif dillər arasında mövcud olan müəyyən uyğunluqlar heç də ümumbəşəri xassələrlə şərtlənmir, konkret tarixi ənənəni ehtimal etməklə izah oluna bilər. ... Dilin tarixini yaratmağa yalnız müqayisəli metodun imkan verməsi müddəasından belə bir nəticə də çıxır ki, təcrid olunmuş dil tarixdən məhrumdur” [1, s. 57].

A.Meye O.Kont, E.Dürkheim, B.Krosenin fəlsəfəsinə müraciət edir. Dildəki tarixi dəyişiklikləri şərh edərkən psixologiyaya müraciət etməsi səhvdir. O, əksər dil hadisələrinin sosioloji şərhini tapmağa çalışır, linqvistik dəyişikliklərin səbəblərini yalnız bu dildən istifadə edən cəmiyyətdəki dəyişikliklərə aid edir, milləti “birlik istəyi” kimi başa düşür. A.Meye dilin sosial parçalanması haqqında tezis irəli sürür və hər bir sosial qrupa spesifik intellektual qabiliyyətlər aid edir. Sözlərdə

⁸⁹ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı.abasova.ilaha.qadir@gmail.com

semantik dəyişikliklər onların daha geniş sosial qrupdan daha dar qrupa və ya əksinə keçidi ilə izah olunur. Dildən dilə və ya dialektədən ləhcəyə alınma dilin inkişafının vacib amillərindən biri kimi qəbul edilir. Onların təkamülündə dillərin qarışdırılmasının rolu vurğulanır. Dillərin fərqliliyi xalqların məskunlaşması ilə, integrasiya isə fəthlərlə izah olunur. A.Meye sosial “kondisionerliyi” həm də sağlam dəyişikliklərdə görməyə çalışır ki, bu dəyişikliklər yalnız dil sisteminə və ümumi inkişaf meyillərinə uyğun olduqda həyata keçirilir və bu, müəyyən cəmiyyətin ehtiyaclarının daha yaxşı ödənilməsinə təklif edir. A.Meye yazırdı: “Müqayisə iki fərqli məqsədə nail olmaq üçün istifadə edilə bilər: ümumi qanunauyğunluqları kəşf etmək və ya tarixi məlumat əldə etmək” [6, s. 86]. Müqayisəli-tarixi dilçilik dilçiliyin elə bir sahəsidir ki, məqsədi qohum dillər arasında əlaqə yaratmaq və onların zaman və məkanda təkamülünü təsvir etməkdir. İstənilən hadisənin tarixi inkişafına inam, tarixçilik ruhu, Avropa dilçilərinin sanskrit dili ilə tanışlığı, öz xalqının və dilinin tarixinin dərinliklərinə nüfuz etmək romantik istəyi müxtəlif ölkələrin dilçilərini belə qənaətə gətirirdi ki, oxşarlıq dillərin qarşılıqlı əlaqəsi, dil ailələrinin ümumi qədim proto-dildən mənşəyi ilə izah edilə bilər. Bu fikirlər müqayisəli tarixi dilçiliyin əsasını təşkil etmək məqsədi daşıyırdı. XIX əsrin əvvəllərində, bir-birindən asılı olmayaraq, müxtəlif ölkələrin alimləri müəyyən dil ailəsi daxilində dillərin əlaqəsini aydınlaşdırmağa başladılar. Qohum dillərin söz və formalarını bir-biri ilə müqayisə edən, eləcə də bir dilin müxtəlif inkişaf mərhələlərində söz və formalarını müqayisə edən alim elmi izahat tələb edən, mütəmadi olaraq təkrarlanan yazışmalar yaratmışdır.

Bütövlükdə A.Meye həm özündən əvvəlkilər tərəfindən işlənib hazırlanmış müqayisəli tədqiqatların ümumi istiqamətini, həm də bir əsr ərzində toplanmış müqayisəli tədqiqatların iş üsulları toplusunu saxlamışdır [3, s. 61]. Əksər hallarda Meye həm dillərin tarixinə dair ümumi anlayışda, həm də konkret məsələlərdə neoqrammaristləri izləyir. Bununla belə, o, bir sıra neoqrammatik fikirləri daha böyük ardıcılığa gətirib çıxarmış, bəzi məsələlərdə neoqrammatik nöqteyi-nəzərdən uzaqlaşmışdır. O, XIX əsrin bütün müqayisəli tədqiqatları üçün ümumi olan linqvistik qohumluq anlayışını və A.Şleyxer tərəfindən formalaşdırılmış Hind-Avropa protodil konsepsiyasını tam şəkildə qoruyub saxlamışdır: əgər bu dil forması olmasaydı, izah olunmaz olardı. Hind-Avropa dili və ümumiyyətlə, ətraflı olmasa da, sözügedən dilin strukturunun Hind-Avropa dilinin malik olduğu quruluşla necə əlaqəli olduğunu izah etmək üçün, yəni burada Hind-Avropa dili həqiqətən mövcud dil kimi başa düşülür. Bununla belə, bir neçə səhifədən sonra müəllif kitabın birinci, ümumi nəzəri fəslini “Hind-Avropa dili”nin əsaslı şəkildə fərqli adlandırıldığı ifadə ilə yekunlaşdırır: “Burada biz yalnız bir şeyi nəzərdən keçirəcəyik: müxtəlif Hind-Avropa dilləri arasında yazışmalar, qədim ümumi formaları əks etdirən dillər. Bu yazışmaların cəmi Hind-Avropa dili adlanan dili təşkil edir. Yəni Hind-Avropa dili real dil deyil, komparativistlərin yaratdığı, bir zamanlar mövcud olan dildən istər-istəməz fərqli olan konstruksiyadır” [5, s. 143].

Nəticə. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, Antuan Meye qeyri-adi çox yönlü alim idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Antuan Meye bir çox ölkələrin elminin inkişafına da təsir göstərmişdir. A.Meye dilçilik anlayışını tarix elmi kimi saxladı. O, neoqrammatiklərin əksər müddəalarını qəbul etdi, lakin dildə fərd və sosial məsələdə onlarla razılaşmadı. Əgər neoqrammatiklər üçün yeganə reallıq fərdi psixikadırsa, Meye üçün dil cəmiyyətdən kənarında mövcud olmayan “sosial reallıq”dır. Meyenin sosiolinqvistik məsələlərə marağı onun “Müasir Avropanın dilləri” kitabında aydın görünürdü. Elmi dairələrdəki nüfuzu və yaradıcılığında sosioloji yanaşmanın olması sayəsində Antuan Meye sosioloji dilçilikdə fransız məktəbinə rəhbərlik etmişdir. Belə zəngin və çoxşaxəli fəaliyyət Antuan Meyeni elmi dairələrdə danılmaz nüfuza çevirdi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Cəfərov N. Ümumi dilçilik. Bakı: Təhsil, 2020. 144 s.
2. Аюпова Л.Л. Социоллингвистика: учеб. пособие. Уфа: Восточный университет, 2006. 152 с.
3. Белл Р. Социоллингвистика: цели, методы и проблемы. М.: Междунар. отношения, 2001. 318 с.
4. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев. М.: Аспект Пресс, 2000. 207 с.
5. Степанов Ю.С. Французская стилистика. М.: КомКнига, 2006. 360 с.
6. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика. Теория, проблемы, методы. М.: ЛИБРОКОМ, 2011. 176 с.

Xülasə

Məqalədə Antuan Meyenin dilçilik görüşləri araşdırılmışdır. XX əsrin əvvəllərində Fransa aparıcı dil ölkələrindən birinə çevrildi, burada uzun müddət A.Meyenin fəaliyyəti dilçiliyin inkişafı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb etdi. Meye F.de Sössür məktəbinə mənsub idi: o, bilavasitə onunla oxumuş və ən məşhur kitabını müəllimə həsr etmişdir. Buna baxmayaraq, Meye bir sıra Sössür ideyalarını qəbul edərək, daha ənənəvi və mükəmməl müqayisəli alim olaraq qaldı.

Linguistic views of Antoine Meyer's

Summary

The article examines Antoine Meyer's linguistic views. In the early twentieth century, France became one of the leading language countries, where for a long time A. Meye's activity was crucial for the development of linguistics. Meye belonged to the school of F. de Saussure: he read directly with her and dedicated his most famous book to the teacher. Nevertheless, Meye remained a more traditional and perfectly comparable scholar, adopting a number of Saussurean ideas.

Лингвистические взгляды Антуана Мейера

Резюме

В статье исследуются лингвистические воззрения Антуана Мейера. В начале XX века Франция стала одной из ведущих языковых стран, где деятельность А. Мейера на долгое время имела решающее значение для развития языкознания. Мейер принадлежал к школе Ф. де Соссюра: он читал непосредственно с ней и посвятил учителю свою самую известную книгу. Тем не менее Мейер оставался более традиционным и совершенно сопоставимым ученым, приняв ряд идей Соссюра.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova